

معرفی دو نسخه خطی از تاریخ‌های کشمیر محفوظ در کتابخانه موزه سالار جنگ، حیدرآباد

عزیز بانو*

در کتابخانه موزه سالار جنگ، در شهر حیدرآباد، از نسخه‌های خطی ارزشمندترین و مهم‌ترین آثار زبان فارسی که در آنجا جمع‌آورده شده است، دو نسخه خطی نادر و پُرازش درباره تاریخ ایالت کشمیر وجود دارد.

اول آن کتاب «واقعات کشمیر» است، از محمد اعظم بن خیرالزمان خان، که در سال ۱۱۶۰ هجری تألیف شده و به نام پادشاه هند محمد شاه پادشاه غازی معنون شده است، و مضامین آن محیط بر واقعات ایالت کشمیر از ابتدا تا زمان معاصر نویسنده است.

دومین نسخه خطی تاریخ کشمیر به نام «گوهر عالم تحفة للشاه» موسوم است که نویسنده بدیع‌الدین عبدالقاسم محمد اسلم منعمی بن محمد اعظم کول این اثر تاریخی را در سال ۱۲۰۳ هجری قمری تکمیل کرد و به نام پادشاه تیموریه شاه عالم دوم معنون گردید. بنابراین که کتاب بدیع‌الدین منعمی مبتنی بر مطالب «واقعات کشمیر» است، این کتاب تاریخ کشمیر نیز به عنوان «واقعات کشمیر» معروف گشته است.

در اینجا، این دو کتاب ارزشمند و مهم تاریخی که به صورت نسخه خطی در موزه سالار جنگ محفوظ است، معرفی خواهد شد.

* رئیس بخش فارسی دانشگاه ملی مولانا آزاد، حیدرآباد.

معرفی نسخه خطی «واقعات کشمیر» از محمد اعظم بن خیرالزمان خان

الف: قیافه نسخه: از شرح حال مؤلف کتاب «واقعات کشمیر» اطلاعی بسیار به دست نیامد. او نام خود را محمد اعظم ولد خیرالزمان خان می‌نویسد. (برگ ۲ب) این نسخه خطی با خط خوش نستعلیق در سالهای اخیر سده سیزدهم هجری قمری در ۱۷۳ برگ مشتمل بر ۳۴۶ صفحه و بر روی صفحات ۲۰ سطری و در اندازه ۱۲×۷/۹ اینچ/۳۰/۳×۲۰ سانتی‌متر نوشته شده است و خط نفیس به قلم آورده‌اند. کتاب به شماره ۴۵۲ در فن تاریخ از رده‌بندی فنواری، ثبت شده است. عنوان این کتاب بسیار زیبا و با روشنای طلای و نیلگون حاشیه کشیده و سرخی‌های مطالب با روشنای قرمز نوشته شده خیلی قشنگ و پُرشکوه است. نسخه مجلد مقوای، ضخیم و زیبا است، گاهی اثر کرم خوردگی هم به چشم می‌خورد. ولی کتاب به بغایت درستگی در گنجینه نسخه‌های خطی کتابخانه نگهداری می‌شود و این کتاب در حدود دو صفحه چاپی در جلد اول فهرست نسخه‌های خطی موزه سالار جنگ معرفی شده است.^۱

ب: آغاز و پایان: نسخه با حمد و سپاس خداوند متعال آغاز می‌شود و اولین جملات آغاز کتاب چنین است:

”زینت صفحات دفتر ابداع و ایجاد و نزهت طبقات منظر عالم کون و فساد سپاس و ثنای مالک‌الملکی است که لایمومیت بقا لازمه ذات اوست و قیومیت اشیاء یکی از صفات او یگانه است که تاریخ ازلیت و ابدیتش بیگانه است از سبب غره و سلخ و از بهار فیض او بسیط عزا یک گلزینت چه عرب و عجم چه کشمیر و بلخ.“ (برگ ۱)

پس در حمد و نیایش آفریدگار این روزگار در معرفت خالق مطلق این کون و مکان شعرهای نغز و شیوا سروده است. بیت:

”ز فیضش بشگفتد گل‌های اسرار ز موزون مصرع بی‌مانع خار
کتاب قدرت او را به معنی بود سرو خیابان یک الف بی

۱. فهرست نسخه‌های خطی موزه سالار جنگ، ۱۹۶۵ م، جلد اول، ص ۴-۵۰۲.

در هیچ پرده نیست نباشد هوای تو عالم پر است از تو و خالی ست جای تو
 در مشت خاک من چه بود لایق نثار هم از تو جان ستانم و سازی فدای تو
 غیر از نیاز و عجز که در درگه تو نیست این مشت خاک تیره چه دارد سزای تو
 نگارش مؤلف با نعت پیامبر صلی الله علیه و سلم ادامه می‌یابد، به این شعرهای
 مدح رسول (ص) و اصحاب عالی مقام رضوان الله علیهم.

محمد که بی دعوت تخت و تاج ز شاهان آفاق بستد خراج
 چه گویم ز باغ جمالش خبر چه جویم ز بحر کمالش اثر
 که خورشید برگی زبستان اوست فلک یک حبیبی ز عمان اوست
 بر سریر لی مع الله تا ابد سلطان تویی در دیار قم فاندز صاحب فرمان تویی
 همین چار تن نایب سرورند همین چار تن خاص پیغمبرند

و پس رجوع به موضوع کتاب خود می‌گردد و دربارهٔ زیبایی ارض کشمیر شرح می‌دهد:
 "این مجموعه‌ای است در بیان اعجوبهٔ احوال صنایع خالقِ قدیر زیباترین نقوش
 کارخانهٔ تقدیر یعنی بلدهٔ کشمیر جنت نظیر که به اتفاق ارباب سیاحت و کافهٔ
 اصحاب درایت و نزهت و صفا، امنیت و لطافت هوا از اکثر بلاد عالم ممتاز
 بلکه بی‌انباز است." (برگ ۲ ب)

نویسندهٔ این تاریخ، محمد اعظم بن خیرالزمان خان، سال آغاز تصنیف آن
 یکهزار و یکصد و چهل و هشت (۱۱۴۸) هجری می‌نویسد و از عنوان آن
 «واقعات کشمیر/۱۱۴۸» مادهٔ تاریخ می‌یابد و به شعر زیبا سال شروع کردن این
 کتاب را نظم کرده است:

بر مخزن فیض است برات کشمیر دور جهان باد ثبات کشمیر
 شد سال شروع واردات کشمیر با نام کتاب «واقعات کشمیر»

(۱۱۴۸ هـ) (برگ ۳)

بنام بادشاه هند ابوالفتح ناصرالدین محمد شاه غازی از دودمان تیموریه معنون
 کرد. کار تألیف این تاریخ مبسوط در دوازده سال تکمیل شد. در پایان کتاب
 یک مثنوی مهم نظم کرد که سال اتمام این کتاب را دربردارد:

"به سال اهتمامش باز فرمود که زیب و زینت کشمیر این بود"

(۱۱۶۰ هـ)

ج: محتوای کتاب: از مطالعه مطالب کتاب می‌توان استنباط کرد که نویسنده دبیری

با تجربه و مؤرخ باریک‌بین، اهل قلمی آزموده و شاعر شیرین بیان بوده و این کتاب را در موضوعات تاریخی و محلی و فرهنگی ایالت کشمیر فراهم آورده

است. مضامین این اثر تاریخی «واقعات کشمیر» بر احوال این بلده بی‌نظیر، از ابتدا تا زمان معاصر نویسنده یعنی ۱۱۶۰ هجری قمری محیط است. مشتمل بر یک مقدمه و سه فصل بنام «قسم» و یک خاتمه.

◆ مقدمه: «در بیان اجمال احوال و صفات این شهر». در این باب توصیف بلده

بدیع‌الدین در بیان مطالب تاریخی بسیار دقت نموده و نکته‌های مهمی را به شرح و بسط بیان می‌کند و بنابراین کتاب وی بر کتاب محمد اعظم فوقیت و اولیت صمیمانه دارد.

کشمیر و محل وقوع آن را بیان کرده است و حدود اربعه و طول و عرض کشمیر را توضیح می‌دهد که:

«وسط اقلیم چهارم واقع شده، چه اول آن اقلیم که عرضش جای است سی و سه درجه است و پنجاه و چهار دقیقه عرضش خط استوای و پنج درجه است با، این جهت آن را داخل بلاد خراسان می‌شمارند».

«کوهستان جنوبی او بجانب دهلی و زمین شمالی به طرف بدخشان و صوب خراسان و جانب فرش به صوب مواضعی است که مشهور است به پکهلی والحال اقامت اقوام افغانه است و طرف شرقیش منتهی می‌شود». (برگ ۳ب)

و در اثنای بیان احوال ارض کشمیر و بناها و چمنزارهای آن بلده جنت نظیر، مؤرخ، شعرهای شعرای سابق که در توصیف کشمیر سروده بودند نقل می‌کند. مثلاً: در ذکر چشمه‌ای که آب خنک دارد و نام آن «ویر ناگ» است، در بیان آن می‌نویسد:

«یک چشمه برمی‌خیزد و منبع اصل آن ویرناگ است که در لطافت و گواریی ضرب‌المثل است طالب کلیم گفته:

انتخابی کرده‌ام از گرم و سرد روزگار

اشکِ چشمِ خویش و آبِ چشمهٔ ورناک را“

نوع زمین و ارض این بلده را شرح می‌کند و دربارهٔ هوای کشمیر و فصل بهار و تابستان این گلزار توضیح می‌دهد که:

”باغ گلزار باشد یا میوه زار یا میدان‌های هموار سه برگه و دامنهٔ بانسترن و لاله و ریاحین و بنفشه و انواع گلها در کنار رودخانه‌ها و کوه‌هاست.“

”حرارت هوای کشمیر در تابستان در کمال لطافت است، چنانچه اقسام مروجه در اکثر اوقات نمی‌شود. و بر سیل دوام نسیم که می‌وزد، که شمیم آن نفعه روح بمشام ساکنان آرد و از نسایم لطافت شمایم این علی‌الاستمرار نکهت صبا.“ (برگها ۳ و ۴)

عرفی گفته است:

”هر سوخته جانی که به کشمیر در آید گر مرغ کباب است که با بال و پر آید“

(برگ ۴)

یکی از سلاطین گفته:

”کشمیر مگو رشک پری خانهٔ چین است القصهٔ بهشتی‌ست که بر روی زمین است“

(برگ ۴)

♦ **قسم اول:** «در حالات ارباب حکومت که پیش از دور ظهور اسلام در این ملک حکمرانی کردند مشتمل بر چند باب». (برگ ۶)

در این باب احوال کشمیر در ابتدا و بیان فرمانروایان هنود را بیان کرده است و برای این توضیحات از کتابهای بسیار قدیم و از زمان سابق قرنا بعد قرن به قلم می‌آوردند، استفاده کرده. از قبیل. از ترنکست و بعضی کتابهای تاریخی که مسلمین قدری از این تواریخ به زبان فارسی به طرز ترجمه نگاشتند.

♦ **قسم دوم:** «در حالات سلاطین که بعد از سطوع فروغ اسلام به سلطنت رسیدند و از کشمیر برخاستند». (برگ ۱۹ الف)

در این قسم حکمرانان کشمیر، غیر از سلطنت تیموریه که مسلمان بودند احوال آنان را بیان کرده است، در این باب دربارهٔ خاندان چک و حکمرانی این قبیله و

غازی خان، بنیانگذار دولت چکان در کشمیر و دودمان شاهیه اینان را بیان کرده است.

♦ **قسم سوم:** «در ذکر دودمان سلاطین علیه چغتائیه تیموریّه که متصرف این شهر شدند».

این باب در بیان احوال پادشاهان مغل و تیموریّه است از عهد تصرف اکبر پادشاه غازی بر ایالت کشمیر تا به زمان پادشاه محمد شاه غازی. در تفصیلات این پادشاهان مهمت بالشان، مؤرخ نه تنها درباره ورود اکبر پادشاه در بلده کشمیر را می‌ستاید بلکه بنا بر میلان طبعی خودش، ندیمان شاه و بزم آرای آن را هم توضیح می‌دهد. و به عنوان

”ذکر جمعی از شعراء و سخندانان که از ابتدای عهد چکان تا اوائل تسخیر سلاطین چغتائیه، بزم آرای کمال و چمن آرای قیل و قال بودند.“ (برگ ۷۵ب) احوال و امثال شعرای بزرگ و شیوا بیان را بالتفصیل ذکر می‌کند. مثلاً شاه فتح الله بیگ، میر ابوالفتح، بابا طالب اصفهانی، مولانا میر علی، محمد امین و غیره.

در این نسخه خطی قسم سوم کامل نقل نشده است. ذکر اکبر پادشاه غازی بر برگ ۷۲۶ می‌آید که در بیان احوال حکومت گوهر شاه تذکر داده است و نام شاه نورالدین جهانگیر پادشاه، بر برگ ۷۱۸ به روشنای سرخ نوشته شده است ولی دیگر احوال دولت این شاهان مغل به شرح و بسط بیان نشده است.

♦ **خاتمه:** «در بیان بعض عجائب و غرایب که خاصه این شهر است» (برگ ۱۷۰) در این باب داستانها و اشیای شگفت و زیبای کشمیر و خصائص گل‌های درختان و عجائب حیرت‌انگیز را بیان کرده است. در این تاریخ ذکر اولیا، صوفیا، علماء و مشایخ کشمیر هم بیان شده است.

معرفی نسخه خطی «گوهر عالم تحفه للشاه» معروف به «واقعات کشمیر»
 معرفتی نسخه خطی «گوهر عالم تحفه للشاه» معروف به «واقعات کشمیر» از بدیع‌الدین
 عبدالقاسم محمد اسلم منعمی بن محمد اعظم کول.

الف: قیافه نسخه: این نسخه نادر تاریخ کشمیر «گوهر عالم تحفه للشاه» با خط نستعلیق در سال ۱۲۰۶ هجری قمری در ۲۸۰ برگ مشتمل بر ۵۶۱ صفحه، و بر روی صفحات ۱۵ سطری، و در اندازه ۸/۵×۷/۴ اینچ / ۲۱/۵×۱۸/۹ سانتی‌متر، نوشته شده است. نسخه‌شناسان کتابخانه، این نسخه را با عنوان «نسخه نایاب قدیم» (Rare) و خط نفیس به‌قلم آورده‌اند. کتاب به‌شماره (۴۶۳) ثبت شده است و بسیار پُرارزش و از مهم‌ترین تواریخ کشمیر است. عنوانها با روشنای سرخ نوشته شده خیلی زیبا است. بر کاغذ نسخه، سوراخ‌های کرم خورده دیده می‌شود، ولی بعد درستگی و جلدبندی، حالت کتاب سالم است. در صفحات آغاز و آخر کتاب دو تا مهر «منیرالملک» ثبت شده است با تاریخ سال کتابت این نسخه ۱۲۰۶ هجری که نزدیک‌ترین زمان تألیف (یعنی ۱۲۰۳ ه) است. سال نیروی این نسخه خطی را می‌افزاید.

در هر صفحه کلمه آغازین صفحه بعد آمده است که نوعی شماره‌گذاری سنتی نسخه‌های خطی است و تسلسل صفحات را نشان می‌دهد. ولی در سالهای اخیر صفحات کتاب شماره‌گذاری به‌هندسه انگلیسی هم شده است. این کتاب نادر و نایاب را، در جلد اول فهرست نسخه‌های خطی موزه سالار جنگ دو مرتبه، یک باره در حدود یازده سطر چاپی (صفحه XXV) و بار دگر مفصلاً در بیشتر از سه صفحه چاپی (صفحه ۵۰۴ تا ۵۰۷) معرفی شده است.

ب: آغاز و پایان: نسخه با ثنا و تحمید خالق و ستایش ایزد پاک بر آفرینش این عالم رنگارنگ شروع می‌شود. و عنوان و جمله‌های آغازی این کتاب این‌طور است:

«رَبِّ یَسِّرْ بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ وَ تَمِّمْ بِالْخَیْرِ»

فاتحه تواریخ ابدای و اختراع عالم سپاس بی‌قیاس جناب اقدس خالق که هو الله الاحد الله الصمد صفتی از اخبار تاریخ بی‌منتهای قدامت، وحدانیت ذات بی‌بدل او که به‌کلمه کاف و نون زیر این حرکات غیر عمد نیلگون و به‌روی بسیط ربع مسکون ریاض و حدایق خرد و...

بعد از اسم خودش «بدیع‌الدین ابوالقاسم محمد اسلم به‌منعمی ولد مولوی محمد اعظم کول» (برگ ۳ب) منابع و مآخذ کتاب خود را نشان می‌دهد. که از کتاب «واقعات کشمیر» از خواجه محمد اعظم ولد خیرالزمان، درباره ایام سلطنت طبقات ملوک و حکام و شمایل اصفیا و اولیا و فضلا و شعرا در کمال بلاغت، و از تواریخ دیگر که از بعضی اکابر سلف تألیف داد، استفاده کرده است.

منابع و مآخذ معتبره بدیع‌الدین منعمی برای تاریخ او، غیر از «واقعات کشمیر» از محمد اعظم، درج ذیل می‌شود: (برگ ۷ و ۸)

تاریخ سید علی، تاریخ رشیدی از مرزا حیدر، ترجمه فارسی نورنامه از ملا احمد علامه، منتخب‌التواریخ از حسن بیگ، تاریخ امارت منزلت از حیدر بیگ، درویشی‌نامه از جناب بابا نصیب، درجات‌السادات از خواجه محمد اسحق، اسرارالابرار از بابا داوود مشکوی، تحفة الفقرا و رساله شیخ محمد مراد، مآثر عالمگیری از مستعد خان، اقبالنامه جهانگیری از معتمد خان، نوادرالخبار از خواجه محمد امین بلخی، دستورالعمل سلاطین از سید مبارک خان، در اثنای تحقیق در مطالب تاریخی که از این کتابهای معتبر استفاده کرده و در تفحص و انتخاب نکات پُرارزش و نقل کردن مطالب مهمی و درست، مؤلف دقت‌های پژوهشی و سختیهای انتقادی برداشته و در این ابیاتی درباره آن نشان می‌دهد. (برگ ۷ب)

سخن‌ها که گنج پراکنده بود ز هر نسخه برداشتم مایه‌ها
به هر نسخه دُر پراکنده بود برو بستم از نظم پیرایه‌ها
گزیدم بهر نامه نغز او زهر پوست برداشتم مغز او
بسی نیز تاریخها داشتم یکی حرف ناخوانده نگذاشتم

سپس به مدح بادشاه شاه عالم دوم می‌پردازد. (برگ ۸) و عنوان کتاب خودش را «گوهر عالم تحفة للشاه» می‌نامد. (برگ ۹ب)

این نسخه در پایان، بدون قرینه ختم می‌شود. ولی بر آخرین صفحه بر حاشیه آن، این شعرهای پُرمعنی نوشته شده است که اعلام پایان این نسخه می‌دهد.

پایان

”همه چون دفتر گل عشرت‌انگیز همه چون دسته سنبل دلاویز
 قلم آسا درین سودا دویدام بسی رنج از سیه بختی کشیدم
 ز راه صدق نزر روی ربایبی کند بر حال این مسکین دعایی“

ج: محتوای کتاب: بدیع‌الدین منعمی، کتاب «گوهر عالم تحفة للشاه» را در سال ۱۲۰۳ هجری یعنی چهل و سه سال بعد از تألیف «واقعات کشمیر» نوشت، محیط است بر واقعات بلده کشمیر از ابتدا تا وقت تألیف این کتاب از مطالب کتاب این امر هویدا است که نویسنده آن اهل قلمی با هنر، تاریخ‌نویسی با دقت نظر، و شاعر نغز، بود و با وصف این، او مضامین «واقعات کشمیر» را از نظر پژوهشی و مورخانه، از سر نو تدوین کرد و آن مطالب و معانی که در «واقعات کشمیر» اصلاً ثبت نشده بود یا سرسری ذکر شده بود. آن را مفصلاً بیان کرده است. و برای این توضیحات و تشریحات، بدیع‌الدین منعمی، از کتابهای دیگر استفاده کرده و بر مضامین تاریخی «واقعات کشمیر» (یعنی تا ۱۱۶۰ هـ) واقعات و احوال تاریخی چهل و سه ساله را تا وقت تألیف این کتاب (یعنی تا ۱۲۰۳ هـ) افزود و تا زمان بادشاه شاه عالم دوم واقعات مهمی درباره کشمیر بیان کرده است و مشتمل بر یک مقدمه، شش طبقه و یک خاتمه است.

♦ **مقدمه:** در توصیف بلده کشمیر و آب و هوا و بناهای این شهر است. به‌عنوان «در تعریف و توصیف مخصوصات و لطایف و صفات آب و هوای و اماکن منزّهات آن کشور نزهت بهر». (برگ ۱۰)

♦ **طبقه اول:** «در بیان احوال شاهان که بیش از آدم ثانی علیه‌السلام و بعد از طوفان عام در آن سرزمین فرمان روا بودند و ذکر پاندوان و غیرهم که وقائع ایشان در ازه ترنک و تواریخ متأخران اهل اسلام آن دیار مذکور نبود». این باب را در دو حصّه منقسم کرده از این جمله‌ها شروع می‌کند:

”در ابتدای این نگارخانه صنعت صانع بی‌آلت جلّ جلاله که ذکر تفاوت بین‌الروایتین اهل اسلام و هنود و بیان سلاطین و فرمانروایان پیش که قبل از

طوفان و ما بعد آن که در آن بلده بدور و زمان خود حکمرانی نموده‌اند مشتمل است بر دو قسم:

قسم اول: در بیان فرماندهانی که پیش از طوفان نوح و بعد آن از حکومت موحد و کافر شده‌اند.

قسم دوم: در احوال حکومت و ایام فرمانروایی بعضی پادشاهان داودیه و خواقین پاندویه که خاصه از آن کشور صاحبان عزم برخاستند. نگارش می‌شود.

♦ **طبقه دوم:** «در کیفیت حالات ارباب حکومت اهل هنود که بعد از پاندوان و قبل از ظهور فرماندهان اسلام در آن ملک حکمرانی کردند».

این فصل در ذکر راجه‌های هنود که ائمه کفر بودند و در آن کشور به نوبت حکمرانی نمودند، درباره احوال آنان ذکر می‌کند. روایت است که تعداد این راجگان بیشتر از یکصد و سیزده نفر بود. (برگ ۶۴) و به قولی یکصد و بیت و پنج نفر بودند. اجمالاً توضیح می‌دهد.

♦ **طبقه سوم:** «در ذکر آثار ملوک موحد شهمیریه که بعد از سطوح و فروع کوبک دری اسلام سلطنت رسیدند و از آن قبه الاسلام صاحبان عزم برخاستند». (برگ ۱۰۳ ب)

در این باب احوال شاه اسلامی را بیان کرده است و با عنوان این طبقه «در احوال سلاطین اسلام سلطان صدرالدین المعروف به رنجو شاه و شهمیریه که در آن کشور فردوس مقام به نوبت حکمرانی و بت شکنی نموده‌اند.

درباره تعمیر اولین خانقاهی در بلده کشمیر و بنا کردن مساجد در آن شهر بدیع‌الدین منعمی، مفصلاً توضیح می‌دهد که «توسل بلبل شاه، رینجو شاه و تبعه او به حکم سر بر گوار خانقاهی بر کنار دریا تعمیر کرده (۷۲۵ هـ) و این اول خانقاهی است که در قبه الاسلام کشمیر بنا یافته». (برگ ۱۰۷)

♦ **طبقه چهارم:** «در بیان تسلط چکان و وقایع ایام حکومت ایشان». درباره بنیانگذار خانواده چکان و دولت ایشان در ایالت کشمیر اطلاعاتی پُرارزش و مهمی را شرح می‌دهد و با عنوان «در تمهید آغاز دولت و حکومت و

سلطنت سلاطین قوم چکان و وقائع مفصلاً و مشروحاً ایام حکومت ایشان به تقدیر ربّ السان». (برگ ۱۶۵ب)

♦ **طبقه پنجم:** «در بیان آغاز تصرف سلاطین عادلین تیموریه و اظهار سلسله علیه عالیّه آن طائفه و وقائع مفصلاً و مشروحاً ایام سلطنت با برکت ایشان» و بعداً درباره نزل اکبر در کشمیر می نویسد: «اکبر بادشاه در سند نهصد و نود و شش ریایات عالیات جانب ملک کشمیر افراخته... و سعادت نزل اجلال فرموده». (برگ ۲۱۱ب)

درباره نزل اکبر بادشاه غازی در بلده کشمیر، به حواله نوادر الاخبار، بدیع الدین تاریخ نزل را نقل می کند:

”اختر برج و سپهر عقل و هوش گلشن کشمیر را زینت پذیر
بلبل فکرت شده کر خروش سال میمون نزولش گفت زود
خیرمقدم از سر بجهت سرروش جلال الدین اکبر بادشاه اصلاح فساد“
(برگ ۲۱۲)

این نسخه خطی ناقص الآخر است که تاریخ کشمیر را تا زمان محمد شاه (۱۱۵۰ هـ/ ۱۷۳۷ م) (برگ ۱۳۴) فراهم آورده است. ولی بعد از آن واقعات بادشاهان مغل تا زمان تألیف و طبقه ششم و باب خاتمه، موجود نیست. ولی از روی مقدمه که عنوانهای طبقه و مقدمه و تفصیلات آن نشان داده شده است.

♦ **طبقه ششم:** درباره تاریخ کشمیر در فرمانروایان افغانه تا زمان تألیف نوشته شده بود. عنوان آن «در سبب خروج کشورکشایان افغانه در آینه که از صفت طالع مردم اینجا متصرف آن بلده فاخر شدند تا زمان اختتام این رساله الله اعلم بالصواب».

♦ **خاتمه:** در بیان بعضی عجائب و غرائب که خاصه آن کشور غریبه طلسم نادره صنائع صانع بی الت است جلّت عظمته و هرس الله عن النوائب.
درباره عجائب کشمیر درباره درختی ذکر آورده است که نام «مله تل» است که مانند بید باریک و لچکدار است. یک شعری درباره آن درخت هم نقل کرده است. (برگ ۱۷۰)

”بایناری که بدستش نبود نیم درم تنش از فاقه بلرزد چو درخت مله تل“

نتیجه‌گیری

بدیع‌الدین در بیان مطالب تاریخی بسیار دقت نموده و نکته‌های مهمی را به شرح و بسط بیان می‌کند و بنابراین کتاب وی بر کتاب محمد اعظم فوقیت و اولیت صمیمانه دارد. اینجا برای مثال ذکر یک واقعه‌ای را از هردو کتاب نقل می‌کنیم تا ارزش مؤرخانه نگارشات بدیع‌الدین منعیمی واضح شود.

در ذکر احوال غازی خان چک، که اول قوم چکان بود که به سریر سلطنت رسید، مؤلف «واقعات کشمیر» اجمالاً ذکر می‌کند که غازی خان اولاً در صوبه کوهستان سلطنت خود را استحکام داد و از دختر یکی از سرداران کوهستانی عقد کرده و حکومت خود را توسعه داد.^۱ و بعد از زمان همایون بادشاه خاندان تیموریه، لشکر شاه دهلی به کشمیر حمله آورد ولی پیروزی تمام نیافت. سپس در زمان اکبر بادشاه ایالت کشمیر در تصرف شاهان تیموریه افتاد.

در ذکر این احوال مؤلف واقعات کشمیر ذکر «شمس رینه» که قبلاً در خدمت غازی خان بوده، باغی گشته و با لشکر دهلی به راه‌های دشوارگذار کشمیر رهنمونی کرد و لشکر را در کشمیر درآورد. در کتاب واقعات کشمیر فقط یک حواله‌ای دیده می‌شود، درباره این شخص مهمی که بر تحریک و تشویق او حمله تاریخ‌ساز لشکر دهلی واقع شد. درباره این واقعه می‌نویسد:

”بندگان همایون بادشاه در همان ایام از بام افتاده به خلدبرین رحلت گزین شده بودند. میرزا ابوالمعالی پسر خوانده پادشاه، برهنمونی کسی «شمسی رینه» لشکر عظیمی بر غازی خان آورده بغته در موضع پتن رسید. غازی خان به زودی هرچه تمامتر در موضع‌ها بجنو ویره لشکر کشید... لشکر غازی خان در پی مقاتله شدند“^۲.

همین واقعه در تألیف بدیع‌الدین منعیمی بسیار واضح و مفصل ذکر شده است و اسباب و علل بغاوت «شمس رینه» را هم توضیح دهد و چگونگی آن حمله را هم بیان می‌کند:

۱. محمد اعظم. واقعات کشمیر. شماره نسخه خطی: ۴۵۲، کتابخانه موزه سالارجنگ، برگ ۵۹.
۲. همان.

”چون غازی خان، دفتر عقیده او بر اعتقاد اهل بیت المطهرین صلوة الله علیهم اجمعین طریقه امامیه عالیّه مسطوی بود، و در ترویج مذهب اثنا عشریه سعی موفوره نموده از این جهت دلها به هم برآمده، قلوب امرای موافق و مخالف مذهب از خدمتش به گردیده، ملک شمس جادوری، از شدت معاندت و کینه جوئی، پیشتر از ملک دولت چک به درگاه همایون بادشاه رجوع نموده بود. بعد از رحلت همایون، میرزا ابوالمعانی، به تحریک و راهنمونی شمس رینه لشکری عظیم بر سر غازی خان آورده، بغته در موضع پتن و صید بار اقامت کشاده غازی خان به زودی هرچه تمامتر در موضع مابجی لشکر کشید“^۱.

درباره این شخص شمس الدین رینه جادوری بدیع الدین منعمی در کتاب خودش اطلاعاتی بسیار مهمی می افزاید که او در دربار همایون مقلّم و نواخته شده هم بود. ”شمس از همایون بادشاه به خطاب «معزالدوله» مخاطب بود“^۲.

۱. بدیع الدین، گوهر عالم تحفة للشاه، نسخه خطی در کتابخانه موزه سالار جنگ، برگ ۱۶۸.

۲. همان، برگ ۱۶۸ ب.